

УДК: 340.0

DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2195/2025/1.129-14>Андрій ШЕЛИХ, асп.
ORCID ID: 0000-0002-8565-880X
e-mail: andriyshelyh@knu.ua

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ПРАВОСВІДОМІСТЬ ЯК ПРЕДМЕТ МІЖДИСЦИПЛІНАРНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Вступ. *Комплексність і багатоаспектність явища правосвідомості зумовлює необхідність міждисциплінарних досліджень цього явища в різних галузях наукового знання. Правосвідомість є предметом наукового пошуку не лише у сфері теорії права, а й у філософії, психології, соціології та інших науках. Аналіз сучасних міждисциплінарних підходів дозволить сформулювати основні сутнісні характеристики правової свідомості й виявити ефективні шляхи підвищення її рівня, що, у свою чергу, є необхідною передумовою становлення та розвитку громадянського суспільства в Україні.*

Методи. *У процесі наукового дослідження були застосовані такі загальнонаукові методи, як аналіз, синтез, дедукція та аналогія. З огляду на сутність правосвідомості як правового явища були застосовані також приватно-наукові методи юридичного пізнання, а саме порівняльно-правовий і логіко-юридичний.*

Результати. *Досліджено особливості розуміння явища правосвідомості в таких галузях наукового знання, як право, філософія, психологія та соціологія. Надано характеристику основних структурних елементів правосвідомості як засобу відображення правової дійсності й ефективного впливу на неї. У межах філософської парадигми розкрито цінність правосвідомості для формування правової держави та громадянського суспільства. Досліджено явище правосвідомості як предмет психологічної та соціологічної науки, у результаті чого з'ясовано механізми впливу на формування необхідного рівня правосвідомості громадян.*

Висновки. *Правосвідомість – це надзвичайно складна категорія, що є системою взаємодіючих і взаємоузгоджених елементів, націлених на суб'єктивне сприйняття правової дійсності й активного впливу на неї. Серед структурних елементів правосвідомості можна виокремити правові знання, ідеї, правові почуття, емоції та уявлення стосовно права. Комплексна взаємодія вказаних елементів у свідомості людини дозволяє сформувати в індивіда позитивне ставлення до права і, як наслідок, запровадження верховенства права. Однак, незважаючи на правовий складник правової свідомості, для формування цілісного уявлення про правосвідомість недостатньо досліджувати її виключно в межах доктрини права. У свою чергу, розкрити зміст цієї категорії можна лише шляхом застосування міждисциплінарного підходу. Отже, аналіз існуючих здобутків у сфері філософії, психологічної науки та соціології забезпечить розширення уявлень про цінність правосвідомості й механізми психологічного впливу на індивіда із метою підвищення рівня правосвідомості.*

Ключові слова: *право, правосвідомість, правова дійсність, суспільство, громадянське суспільство, правова держава, філософія, правова психологія, соціологія, верховенство права, правове регулювання.*

Вступ.

Актуальність дослідження. Свідомість людини завжди займала особливе місце в доробках мислителів і науковців, починаючи з античного періоду й до сучасності. Це, у першу чергу, пов'язано зі значним потенціалом внутрішнього світу людини й належністю дослідження до різних сфер наукового знання. Адже свідомість людини має надзвичайно складну архітектуру й складається з елементів, що забезпечують сприйняття та аналіз різних аспектів оточуючої дійсності.

Важливу роль у структурі свідомості людини відіграє правосвідомість як засіб сприйняття правової дійсності, що виконує надзвичайно важливу регулятивну функцію та забезпечує формування моделей поведінки індивіда в соціумі. Формування правосвідомості як різновиду свідомості обумовлене соціальною природою людини та її прагненням до збалансованості суспільних відносин. Вона є надзвичайно складним і багатоаспектним явищем, що обумовлює значний науковий інтерес дослідників у сфері правознавства, філософії, психології та соціології.

Об'єктом дослідження цієї наукової роботи є правосвідомість як складне явище свідомості людини, що зумовлює міждисциплінарний характер цього явища.

Метою дослідження є розкриття змісту правосвідомості як предмета наукового пошуку не лише у сфері правничої науки, а й інших гуманітарних наук. Серед **завдань дослідження** варто виокремити такі: визначити особливості доктринального підходу до розуміння правосвідомості у сфері права, філософії, психології та соціології; виявити цінність міждисциплінарних наукових досліджень правосвідомості для формування цілісного уявлення про це явище, а також механізми позитивного впливу на правосвідомість громадян із метою підвищення її рівня.

Методи.

У процесі здійснення наукового дослідження були застосовані такі загальнонаукові методи, як аналіз, синтез, дедукція та аналогія. Метод аналізу надав змогу виокремити основні структурні елементи правосвідомості, а також дослідити їх сутнісні характеристики. Метод аналізу сприяв отриманню наукового знання щодо особливостей правосвідомості як явища в парадигмі філософії, психологічної та соціологічної наук. Метод синтезу на основі отриманих знань про правосвідомість забезпечив формування висновку про міждисциплінарний характер цього явища. Метод дедукції було використано з метою розвитку уявлення про принципи функціонування та формування правосвідомості на основі загальних уявлень про свідомість людини. Метод аналогії надав можливість використати результати дослідження правосвідомості в інших галузях наукового знання для формування уявлення про правосвідомість як правову категорію. З огляду на сутність правосвідомості як правового явища були застосовані також приватно-наукові методи юридичної науки. Порівняльно-правовий метод дозволив порівняти свідомість із правосвідомістю, а також правосвідомість як предмет юридичної науки – із правосвідомістю як предметом філософії, психологічної та соціологічної наук. Логіко-юридичний метод забезпечив вивчення та пояснення правосвідомості на основі законів формальної логіки та правової аргументації.

Результати

Ураховуючи, що змістом правової свідомості є правові знання, почуття та емоції стосовно права, пропонуємо розпочати наше дослідження саме з аналізу доктринальних підходів до розуміння правосвідомості у працях учених-юристів.

© Шелих Андрій, 2025

У вітчизняній юридичній науці питання правосвідомості було ґрунтовно досліджено в роботах таких учених, як С. В. Бобровник, Г. І. Балюк, Т. З. Гарасимів, І. М. Жаровська, А. І. Луцький, С. Г. Башук, Я. С. Богів, А. А. Бова, В. Є. Боднар, О. О. Ганзенко, Н. Л. Гранат, В. В. Ковальчук, В. В. Копейчиков, В. О. Котюк, А. Ф. Крижановський, Є. В. Назаренко, М. П. Орзіх, П. М. Рабінович, В. В. Муж, С. Ф. Хопта та ін.

ґрунтовним є розуміння правосвідомості та її структури за А. І. Луцьким. Учений зазначає, що правосвідомість є різновидом свідомості, що дозволяє створювати суб'єктивний образ чинного або бажаного права; це суб'єктивна основа права, умова його існування та розвитку. Структура правосвідомості – це сукупність її елементів та їхніх взаємозв'язків, що відображає внутрішню організацію цілісної системи, взаємодію утворюючих її компонентів. Вирізнення структурних елементів правосвідомості не означає їх відокремленості, навпаки, будь-яка теоретична конструкція структури правосвідомості є результатом мисленнєвої діяльності автора і його методологічних уподобань, а на практиці всі її елементи взаємно пов'язані й не можуть існувати автономно. Водночас, не слід ігнорувати відмінностей, що між ними існують (Луцький, 2014, с. 52).

У цілому ми поділяємо думку А. І. Луцького щодо характеристики правосвідомості, передусім як різновиду свідомості людини. Проте, з нашого погляду, більш доцільно вживати формулювання "елемент свідомості людини" замість поняття "різновид", оскільки свідомість людини єдина, її неможливо поділити на певні види. Натомість свідомість як комплексне й багатоаспектне явище має різні елементи, одним з яких є правова свідомість людини. Безперечно, ключове завдання правосвідомості – це створення суб'єктивного сприйняття чинного й бажаного права. Цей процес реалізується через зіставлення внутрішнього світу людини з об'єктивною правовою дійсністю. Надалі, залежно від наявності чи відсутності правових знань і позитивного досвіду застосування норм права, у свідомості людини формується позитивний або негативний образ права. У свою чергу, суб'єктивне сприйняття права індивідом є вихідною точкою його поведінки в юридично значущих ситуаціях.

Окремої уваги заслуговує розуміння А. І. Луцьким структури правосвідомості. Ми погоджуємося, що її складають взаємопов'язані та взаємодіючі елементи, які функціонують у межах єдиної системи.

На думку Я. С. Богів, правосвідомість перебуває в основі правової культури та є сукупністю поглядів, ідей, почуттів, настроїв, які мають відношення до права, і включає в себе уявлення про право, тобто праворозуміння, погляди на роль права, правові настанови в житті суспільства і держави, ідеї про права людини, відповідальність особи перед іншими людьми, державою і суспільством. Правосвідомість є духовною (ідеологічною) гарантією забезпечення здійснення прав і виконання обов'язків. Ця категорія покращує режим законності, який має гарантувати кожному громадянину впевненість, що порядок у суспільстві буде забезпечений, що його права й законні інтереси будуть суворо охоронятися, а ті, хто їх порушить, будуть покарані, а порушені права відновлені (Богів, 2022, с. 197). Як бачимо, Я. С. Богів дотримується більш широкого підходу до розуміння правосвідомості. Ми поділяємо думку вченої щодо можливості виокремлення у структурі правосвідомості таких елементів, як погляди, ідеї,

почуття, настрої тощо. Проте, з нашого погляду, указані елементи не є простою сукупністю, а діють як гармонійна система в процесі формування в індивіда певних моделей поведінки. Поряд із цим учений слушно наголошує на тому, що правосвідомість становлять ідеї про права людини й відповідальність особи перед іншими людьми. Дійсно, на сучасному етапі розвитку української державності часто виникає проблема різноманітності поглядів громадян на важливість використання своїх прав у спосіб, що не порушує права інших людей. Як результат, у суспільстві відбувається конфлікт між громадянами, які прагнуть правомірної реалізації своїх прав, та особами, які бажають вирішувати свої питання у позапprawовій площині.

Ми підтримуємо думку Я. С. Богів, що правосвідомість є своєрідною духовною гарантією забезпечення здійснення прав і виконання обов'язків. На нашу думку, ефективна правосвідомість громадян безпосередньо впливає на розвиток усіх сфер життя суспільства, оскільки вона забезпечує впевненість громадян у належній реалізації норм права. Отже, формування високого рівня правосвідомості громадян створює міцне підґрунтя для розвитку бізнесу, громадських ініціатив, політичної сфери й суспільства загалом. Поряд із цим правосвідомість як гарантія забезпечення прав і виконання обов'язків позитивно впливає на механізм правового регулювання. Це обумовлюється тим, що вона забезпечує стан суспільства, за якого громадяни дотримуються норм права добровільно, без необхідності застосування примусу. У такому разі не існує потреби в надмірній нормативній зарегульованості суспільних відносин.

Подібний підхід до розуміння правосвідомості висловлює А. Дем'яненко. На думку вченого, правосвідомість є однією з найважливіших форм свідомості людини й суспільства поряд із політичною свідомістю, мораллю, мистецтвом, релігією, наукою та філософією. Для стійкого, без спонтанних потрясінь, існування і розвитку суспільства недостатньо сподіватися на те, що всі люди поводитимуться належно. Має бути впевненість, яку створює правова система, що складається з обов'язкових законів, норм і принципів, що є чинними в державі, суспільстві, регулюють права й обов'язки громадян. Одним зі структурних елементів права є правова свідомість, яку можна визначити як систему знань, оцінок і уявлень, що виражають ставлення людей до позитивного й ідеального права. Оскільки правова свідомість є складником здатності морального судження, то її зародки притаманні людині від народження. Це слід розуміти так, що людина здатна інтуїтивно розрізняти добро і зло, законне й незаконне, справедливе й несправедливе. Однак однієї інтуїції недостатньо. Розвинена правова свідомість має складну структуру й формується частково за допомогою вольових зусиль індивіда, але значною мірою – завдяки зовнішньому впливу, у процесі соціалізації (Дем'яненко, 2017, с. 203). А. Дем'яненко справедливо наголошує на тому, що для стабільного розвитку суспільства необхідна впевненість громадян у ефективній роботі чинної правової системи. Ми хочемо зауважити, що досягнути такого стану суспільства можливо лише за високого рівня правосвідомості як громадян, так і суб'єктів нормотворення. Також варто погодитися з думкою вченого, що правосвідомість є системою знань, оцінок, уявлень щодо позитивного (явного або чинного) та ідеального (бажаного) права. Поряд із цим учений справедливо зазначає, що правосвідомість як засіб усвідомлення правил поведінки притаманний людині від народження.

Це пов'язано з тим, що свідомість людини є базовим механізмом регуляції поведінки людини, а правові знання лише наповнюють наявний механізм у процесі соціалізації індивіда додатковими конструкціями.

Отже, дослідження у сфері юридичної науки сприяють обґрунтуванню явища правосвідомості як структурного елемента права, а також відображають її цінність для реалізації принципу верховенства права в суспільстві й формування правової культури.

Незважаючи на те, що правосвідомість є складником системи права, досліджуваний нами феномен також має важливе світоглядне значення. У зв'язку із цим правосвідомість стала предметом аналізу для представників філософської думки.

У цьому контексті варто почати з фундаментальних досліджень мислителя епохи Просвітництва І. Канта. Розкриваючи значення правосвідомості, філософ указує, що саме правосвідомість є передумовою формування правової держави. На думку І. Канта, найбільшою проблемою для людського роду, розв'язати яку його змушує природа, є досягнення загального правового громадянського суспільства. Тільки в суспільстві й саме в такому, у якому членам його надається найбільша свобода, а відповідно, існує повний антагонізм, і тим не менш найбільш відповідне визначення та забезпечення свободи заради сумісності її зі свободою інших, – тільки в такому суспільстві може бути досягнута вища мета природи: розвиток усіх її задатків, закладених у людстві (Kant, 1784).

І. Кант був переконаний, що правове суспільство можливе лише за двох умов – визнання повної індивідуальної свободи й наявності зовнішнього примусу у вигляді закону, який є обов'язковим для всіх без винятку членів спільноти і який змушує окремих індивідів застосовувати власну свободу лише з метою самовдосконалення та на благо всієї спільноти. Інакше кажучи, для правового суспільства властиві дві, на перший погляд, прямо протилежні ознаки: у ньому поєднується індивідуальна свобода й зовнішній примус (Єрмоленко, 2008, с. 184). Зі свого боку, хочемо наголосити, що реалізація індивідуальної свободи у спосіб, який не суперечить закону, можлива лише в умовах ефективної правосвідомості громадян. Отже, усвідомлення цінності свободи інших індивідів і позитивний вплив чинного законодавства забезпечують поступове формування громадянського суспільства, що є основою правової держави.

Погляди І. Канта безперечно актуальні й для сучасної правової дійсності України. Наша держава перебуває на важливому етапі свого розвитку та становлення як правової держави. Указаний процес потребує активної участі громадян у формуванні державної політики й нової ефективної правової системи, тому на сучасному етапі, незважаючи на існуючі проблеми організації державної влади в Україні, ключовим напрямом післявоєнної відбудови має стати саме розвиток правосвідомості громадян. Це, у свою чергу, дозволить сформувати правоосвічене суспільство, яке не потребує надмірного правового регулювання та добровільно прагне реалізації правомірної поведінки. Подібний стан суспільства створить сприятливі умови для формування середнього класу, розвитку бізнесу й економіки країни.

Розробленню феномена правосвідомості особливу увагу присвятив німецький філософ Г. В. Ф. Гегель. Право в гегелівській філософії проходить шлях від абстрактного до конкретного, від інобуття до буття, тобто воно реалізується на практиці. Цей процес

реалізації поняття права в дійсне право є ідеєю права. Субстанцією ж ідеї права й духу є категорія свободи. Отже, ідея права як предмет філософії права означає єдність поняття права і буття права, яке реалізується внаслідок об'єктивізації поняття. Також поняття та ідея права в Гегеля нерозривно пов'язані з категорією волі й мислення, які тісно переплетені у своїй єдності з дійсністю (Галас, & Попович, 2017, с. 249). Отже, Г. В. Ф. Гегель розуміє право як феномен мислення, тобто продукт свідомості людини. Саме процес мислення забезпечує рух права від абстрактного до конкретного шляхом реалізації його на практиці. Це свідчить про ключову роль правосвідомості для існування правової дійсності.

У процесі дослідження феномена правосвідомості в контексті філософсько-правового розуміння цього явища Н. І. Бровко зробила справедливий акцент на міждисциплінарному характері зазначеного феномена (Бровко, 2016, с. 80). Подібну концепцію підтримує Т. С. Панченко, зазначаючи, що правосвідомість – багатовимірний феномен, який розглядається на різних рівнях наукового знання (Панченко, 2017, с. 213).

Отже, аналізуючи здобутки вчених-філософів, можемо дійти висновку щодо фундаментального значення правосвідомості для формування правової держави та громадянського суспільства, а також розвитку ціннісного світосприйняття права. У межах філософського рівня наукового знання здійснюється розкриття сутності явища правосвідомості як механізму реалізації права й обґрунтовується її міждисциплінарний характер.

Як ми вже зазначали, правосвідомість є елементом свідомості людини, що дозволяє перевести досліджуване явище у площину психологічної науки. Згідно з Тлумачним психологічним словником, свідомість (свідоме) – це: 1) вищий рівень психічного відображення і саморегуляції, зазвичай вважається властивим тільки людині як суспільно-історичній істоті; 2) думки й почуття, що індивід усвідомлює в будь-який даний момент (Шапар, 2007, с. 451). Отже, розуміння свідомості людини прямо корелюється з особливостями правосвідомості як механізму психічного відображення правової дійсності та саморегуляції поведінки індивіда в ситуаціях, що мають юридичне значення. У зв'язку із цим психічний складник правової свідомості визначає зазначене явище як предмет дослідження психології.

У цій площині слід зазначити, що психологічна наука передусім націлена на пізнання "Я" індивіда, завдяки якому останній ідентифікує себе як самостійного учасника суспільних відносин, тобто йдеться про самосвідомість людини.

Перші теоретичні розробки поняття самосвідомості як складної структури уявлень людини про себе й сукупності настанов, спрямованих на себе, були здійсненні В. Джеймсом. Учений розглядав особистісне Я (Self) як подвійне утворення, яке містить Я-усвідомлювальне, або чисте Его, і Я-як об'єкт (Me), або емпіричне Его. На думку В. Джеймса, це "дві сторони однієї цілісності" (James, 1920, с. 176–177).

У зарубіжній і сучасній вітчизняній психології дослідження самосвідомості людини організуються переважно навколо поняття Я-концепції. Це поняття сформувалось у 1950 р. у контексті феноменологічної (гуманістичної) психології (А. Маслоу, К. Роджерс та ін.). З погляду психологів-гуманістів, Я-концепція відображає те, як кожен із нас уявляє себе в контексті виконання різних суспільних ролей. Звідси формується спектр відмінних Я-образів, які постають у процесі сприйняття

себе та інших через численні ролі, які кожен так чи інакше грає у житті. Унаслідок відбору та тлумачення циклу сприйняття явищ у конкретної людини виникає цілісна психологічна картина оточення і себе в цьому оточенні (Кіреєва, 2010, с. 113). Варто додати, що сформована психологічна картина є ключовим фактором, який визначає поведінку людини у процесі взаємодії із суспільством. У свою чергу, залежно від характеру Я-образів особа віддає перевагу або правомірній, або протиправній поведінці в різноманітних ситуаціях, що мають юридичне значення. Тому важливо, щоб у свідомості кожного громадянина були сформовані образи Я-суб'єкта права, Я-громадянин тощо.

Варто зазначити, що становлення самосвідомості та Я-концепції характеризується поступовим структурно-функціональним ускладненням упродовж всього життя. Онтогенетично розвиток Я-концепції відбувається поетапно: Я-образ людини, пройшовши певний первинний цикл становлення, збагачується і взаємодоповнюється Я-ставленням, Я-вчинками, у результаті чого виникає Я-концепція як інтегральна цілісність сфери самосвідомості. Отже, цей феномен є динамічним, складно структурованим утворенням, яке складається з уявлень, настанов людини щодо самої себе. Я-концепцію правової людини можна трактувати як сукупність психологічних механізмів, настановну систему, функціональне призначення якої полягає у встановленні й корегуванні особою відповідності самої себе як суб'єкта права, носія право- й дієздатності та правосвідомості, учасника правових відносин і суб'єкта правової (правомірної і протиправної) поведінки до умов і обставин свого існування у світі права (правовому вимірі суспільного буття) (Гладкий, 2014, с. 14). Ураховуючи особливості становлення Я-концепції, можна стверджувати, що побудова образу правової людини є складним процесом, який потребує комплексного підходу й розроблення пріоритетних напрямків правової освіти, які будуть мати позитивний психологічний вплив на громадян, з метою формування усвідомленого ставлення до права. Це обумовлює важливу роль правової психології у процесі розвитку ефективної правосвідомості громадян.

Питання правової психології було широко досліджено в працях І. Д. Веркалеця. Учений зазначає, що правову психологію не слід зводити до нижчого стихійного рівня правосвідомості, оскільки вона аж ніяк не ірраціональна й не безідейна, а навпаки, неодмінно (тою чи іншою мірою) включає в себе певні штрихи, елементи правової ідеології, заломлені у вірування, настанови, звички, переживання, емоції, почуття; напряму стикаючись із юридичною дійсністю, права психологія дає змогу постійно, непомітно, але в деталях і реальній конкретиці оцінювати закони, правові норми, правову поведінку, інші явища юридичної практики. Це дає підстави говорити про те, що об'єктом психологічної науки є психіка особистості як властивість високо-організованої матерії, яка є особливою формою відображення суб'єктом правовідносин об'єктивної реальності, саморегуляції на цій основі своєї поведінки й діяльності. Також І. Д. Веркалець зазначає, що саме через правові емоції право реалізує свої головні якості, такі як гуманізм, справедливість, формальна рівність суб'єктів тощо. Ці характеристики права виражають людські почуття і оцінки, від їх адекватності щодо законодавства, від психологічного налаштування людей багато в чому залежить ефективність чинних актів усієї правозастосовної практики (Веркалець, 2018, с. 67).

Учений робить висновок, що правове почуття – складне соціально-психологічне явище, яке супроводжує людство впродовж усієї історії його розвитку. Воно може бути розглянуте у вигляді двох взаємодоповнюючих компонентів: інтуїтивного (природно-правового), в основі якого лежить настанова на правову совість, і офіційного (позитивно-правового), такого, що має орієнтацію на закон. Під правовими почуттями ми розуміємо емоційне ставлення людини до правової дійсності, правових явищ, права як певної системи норм, установлених або санкціонованих державою (Веркалець, 2018, с. 67). Ми цілком погоджуємося, що правова психологія є не стихійним рівнем правосвідомості, а результатом впливу правового середовища та правових знань на свідомість людини. Поряд із цим, правова психологія виконує важливу прикладну функцію та забезпечує реальну дію права через емоції людини, що формують у ній усвідомлене прагнення до правомірної поведінки.

Р. Ф. Гринюк та О. І. Гуцуляк дійшли обґрунтованих висновків щодо можливості подолання деформацій правосвідомості шляхом впливу на правові емоції та почуття людини. Учені наголошують, що правова психологія як елемент правосвідомості припускає максимальну можливість впливу й корекції (завдяки рефлексії, самоспостереженню). Методологія свідомісно-центрированої психології дуже структуровано й послідовно розкриває принципи та закони свідомості (адекватності, організованості, комунікативності), а отже, – і механізми її можливих деформацій (Гринюк, & Гуцуляк, 2023, с. 13). На нашу думку, емоційний складник правосвідомості забезпечує можливість впливу на її формування шляхом пробудження у громадян позитивних почуттів і емоцій стосовно правових інститутів. Цього можливо досягти шляхом поширення інформації про позитивний досвід реалізації правових норм, а також упровадивши систему якісної правової освіти.

Також дослідження правосвідомості в межах психологічної науки мало важливе значення для практики кримінального права. Як стверджує Ю. В. Шепітько, діяльність правоохоронних і правозастосовних органів передбачає необхідність використання психологічних знань, наприклад під час допиту підозрюваного, здійснення інших процесуальних дій. Поряд із цим учений наголошує на важливості участі у вирішенні справи фахівця з вузького профілю психологічної науки (Шепітько, 1998, с. 36–37). На відміну від поглядів попередніх дослідників, Ю. В. Шепітько обґрунтовує вузький підхід і розглядає особливості правової психології лише в межах кримінального права. У свою чергу, ми погоджуємося, що результати досліджень правосвідомості в межах психології мають позитивний вплив на процес попередження злочинів і виправлення засуджених осіб. Це пов'язано з тим, що психологія дозволяє виявити механізми виправлення деформованої правосвідомості осіб, які вчинили кримінальні правопорушення.

Важливе значення правосвідомості як регулятора суспільних відносин сприяє розвитку наукових досліджень цього явища й у площині соціології. Значний внесок у дослідження соціологічного аспекту правосвідомості було зроблено О. М. Балинською та Л. Й. Гуменюк. Учені звертають увагу, що правосвідомість – це специфічне структурне утворення, компонент системи суспільної свідомості. Предметом відображення правосвідомості є реальні суспільні

відносини, які вимагають правового регулювання, а результатом правового регулювання – правовідносини, механізм правового регулювання (норми права, правові інститути та їхня діяльність), правові вчинки людей, а також правові явища, що виникають у зв'язку з дією певних правових норм.

Правосвідомість черпає матеріал із реальних процесів та явищ суспільного життя. Нові сфери практичної діяльності різних соціальних груп, що потребують правового регулювання, визначають виникнення нових правових уявлень і поглядів (Гуменюк, & Балинська, 2013, с. 64). Соціологічний аспект правосвідомості обґрунтовує динамічний характер цього явища, а також розкриває її важливе прикладне значення для розвитку суспільних відносин і правової культури суспільства.

Поряд із цим у контексті соціальної взаємодії правосвідомість відіграє ключову роль у процесі правової соціалізації індивіда. На думку Я. С. Гнатюк та І. М. Гоян, правова соціалізація – це процес включення індивіда в систему правовідносин певного суспільства на основі засвоєння всієї правової культури цього суспільства. Також учені наголошують, що основою цього процесу є не лише формування навичок соціальної поведінки, яка відповідає правовим нормам суспільства, а й інтерпретація таких норм і виникнення внутрішньої мотивації, що орієнтує особистість на їх дотримання (Гнатюк, & Гоян, 2016, с. 40–45). Дійсно, правосвідомість як особливий структурний елемент свідомості людини виконує важливу функцію "входження" індивіда в систему суспільних відносин. Адже правосвідомість фактично виступає основою правової соціалізації, що нерозривно пов'язана з формуванням у індивіда системи знань, уявлень і почуттів щодо права, які визначають поведінку особи в юридично значущих ситуаціях.

Отже, дослідження у сфері соціологічної науки дають змогу розкрити нові аспекти правосвідомості як механізму соціалізації особи, а також сформувати уявлення щодо впливу реальних суспільних відносин на формування ефективної правосвідомості громадян.

Дискусія і висновки

Підсумовуючи, слід зазначити, що складна структура правосвідомості є передумовою для розвитку міждисциплінарних досліджень цього явища. У свою чергу, здобутки науковців різних галузей наукового знання дозволяють комплексно дослідити різні аспекти правової свідомості людини. Так, у межах правничої науки розкривається сутність правосвідомості як засобу сприйняття права й активного впливу на правову дійсність. Здобутки у сфері філософської думки дозволяють розкрити фундаментальну роль правосвідомості у формуванні держави й громадянського суспільства. У межах психологічної науки та соціології розробляються механізми ефективного впливу на правосвідомість із метою підвищення її рівня. Отже, результати міждисциплінарних досліджень сприятимуть виявленню новітніх шляхів підвищення правосвідомості українських громадян. У свою чергу, формування правосвідченого суспільства дозволить створити передумови для розвитку правової держави. Міждисциплінарний характер правосвідомості забезпечує з'ясування її ролі в процесі формування правової культури, реалізації права та правомірного забезпечення власних інтересів (правовий аспект), залежності правосвідомості від сформованого світосприйняття та ставлення до права як цінності (філософський аспект), формування під впливом психологічних особливостей суб'єкта та саморегуляції його поведінки (психологічний аспект) і впливу

процесів соціалізації суб'єкта як важливого елемента суспільної взаємодії (соціологічний аспект).

Список використаних джерел

- Богів, Я. (2022). Правосвідомість як основа побудови правової держави. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*, 33/2022, 196–202.
- Бровко, Н. (2016). Аналіз феномену правосвідомості людини у філософсько-правовій думці. *Науковий журнал "Філософські та методологічні проблеми права"*, 1(11), 73–82.
- Веркалець, І. (2018). Правова психологія в механізмі реалізації права. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету імені Короля Данила Галицького*, 5(17), 182.
- Галас, В., & Попович, Т. (2017). Гегелівське розуміння права у контексті його філософської системи. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*, 42, 247–252.
- Гладкий, С. (2014). Самосвідомість як структурно-функціональне ядро правового самопізнання. *Часопис Київського університету права*, 3, 13–16.
- Гнатюк, Я., & Гоян, І. (2016). *Соціологія права*. Симфонія форте.
- Гринюк, Р. Ф., & Гуцуляк, О. І. (2023). Правосвідомість як предмет теоретико-правового, соціально-філософського і психологічного аналізу. *Правничий часопис Донецького національного університету імені Василя Стуса*, 2(1), 4–17. <https://doi.org/10.31558/2786-5835.2023.1.2.1>
- Гуменюк, Л., & Балинська, О. (2013). *Основи соціології права (для працівників органів внутрішніх справ)*. Львівський державний університет внутрішніх справ.
- Дем'яненко, А. (2017). Умови формування правової свідомості в підлітків у процесі роботи громадського об'єднання. *Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету*, 2(19), 203–208.
- Єрмоленко, А. (2008). Категоричний імператив як раціональна підстава права, влади та держави у політичній доктрині І. Канта. *Філософська думка*, 6, 178–194.
- Кіреєва, У. (2010). Теоретичні підходи до психологічного вивчення Я-концепції. *Психологія і суспільство*, 4, 111–119.
- Луцький, А. (2014). Правосвідомість юриста як суб'єктивне відображення чинної правової ідеології. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*, 2, 50–60.
- Панченко, Т. (2017). Особливості правової свідомості міської та сільської молоді. *Актуальні проблеми психології*, 44, 213–222.
- Шапар, В. (2007). *Сучасний тлумачний психологічний словник*. Прапор.
- Шепітько, В. (1998). *Проблеми використання психологічних знань у кримінальному процесі*. Право.
- James, W. (1920). *Psychology: Briefer course*. H. Holt & Co.
- Kant, I. (1784). *Idea for a universal history from a cosmopolitan point of view*. <https://www.marxists.org/reference/subject/ethics/kant/universal-history.htm>

References

- Bohiv, Ya. (2022). Legal consciousness as the basis for building a legal state. *Scientific notes of the Lviv University of Business and Law*, 33/2022, 196–202 [in Ukrainian].
- Brovko, N. (2016). Analysis of the phenomenon of human legal consciousness in philosophical and legal thought. *Scientific journal "Philosophical and methodological problems of law"*, 1(11), 73–82 [in Ukrainian].
- Dem'yanenko, A. (2017). Conditions for the formation of legal consciousness in adolescents in the process of the work of a public association. *Scientific Bulletin of the Melitopol State Pedagogical University*, 2(19), 203–208 [in Ukrainian].
- Halas, V., & Popovych, T. (2017). Hegelian understanding of law in the context of its philosophical system. *Scientific bulletin of the Uzhhorod National University*, 42, 247–252 [in Ukrainian].
- Hladkyi, S. (2014). Self-awareness as a structural and functional core of legal self-knowledge. *Journal of the Kyiv University of Law*, 3, 13–16 [in Ukrainian].
- Hnatyuk, Ya., & Hoyan, I. (2016). *Sociology of Law*. Symphony forte [in Ukrainian].
- Hrynyuk, R. F., & Gutsulyak, O. I. (2023). Legal consciousness as a subject of theoretical and legal, socio-philosophical and psychological analysis. *Law Journal of the Vasyly Stus Donetsk National University*, 2(1), 4–17 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.31558/2786-5835.2023.1.2.1>
- Humenyuk, L., & Balynska, O. (2013). *Fundamentals of Sociology of Law (for employees of internal affairs bodies)*. Lviv State University of Internal Affairs [in Ukrainian].
- James, W. (1920). *Psychology: Briefer course*. H. Holt & Co.
- Kant, I. (1784). *Idea for a universal history from a cosmopolitan point of view*. <https://www.marxists.org/reference/subject/ethics/kant/universal-history.htm>
- Kireeva, U. (2010). Theoretical approaches to the psychological study of the self-concept. *Psychology and Society*, 4, 111–119 [in Ukrainian].
- Lutsky, A. (2014). Legal consciousness of a lawyer as a subjective reflection of the current legal ideology. *Legal Journal of the National Academy of Internal Affairs*, 2, 50–60 [in Ukrainian].
- Panchenko, T. (2017). Peculiarities of legal consciousness of urban and rural youth. *Current problems of psychology*, 44, 213–222 [in Ukrainian].

Shapar, V. (2007). *Modern explanatory psychological dictionary*. Prapor [in Ukrainian].

Shepitko, V. (1998). *Problems of using psychological knowledge in criminal proceedings*. Law [in Ukrainian].

Verkalets, I. (2018). Legal psychology in the mechanism of law implementation. *Scientific and informational bulletin of the Ivano-Frankivsk University of works named after King Danylo Halytsky*, 5(17), 182 [in Ukrainian].

Yermolenko, A. (2008). Categorical imperative as a rational basis for law, power and state in the political doctrine of I. Kant. *Philosophical Thought*, 6, 178–194 [in Ukrainian].

Отримано редакцією журналу / Received: 19.03.25

Прорецензовано / Revised: 17.04.25

Схвалено до друку / Accepted: 30.04.25

Andriy SHELYKH, PhD Student

ORCID 0000-0002-8565-880X

e-mail: andriyshelykh@knu.ua

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

LEGAL CONSCIOUSNESS AS A SUBJECT OF INTERDISCIPLINARY RESEARCH

Background. *The complexity and multifaceted nature of legal consciousness necessitates interdisciplinary research of this phenomenon in various fields of scientific knowledge. Thus, legal consciousness is the subject of scientific research in legal theory and philosophy, psychology, sociology and other sciences. Analysis of modern interdisciplinary approaches will allow the formation of the main essential characteristics of legal consciousness and identify effective ways to increase its level, which, in turn, is a necessary prerequisite for the formation and development of civil society in Ukraine.*

Methods. *In conducting scientific research, general scientific methods such as analysis, synthesis, deduction, and analogy were used. Given the essence of legal consciousness as a legal phenomenon, private scientific methods of legal cognition, namely comparative legal and logical-legal methods, were also applied.*

Results. *The peculiarities of understanding the phenomenon of legal consciousness in such branches of scientific knowledge as law, philosophy, psychology and sociology are studied. The main structural elements of legal consciousness are characterized as a means of reflecting legal reality and effectively influencing it. Within the framework of the philosophical paradigm, the value of legal consciousness for forming a legal state and civil society is revealed. The phenomenon of legal consciousness is studied as a subject of psychological and sociological science, as a result of which the mechanisms of influence on the formation of the necessary level of legal consciousness of citizens are clarified.*

Conclusions. *Legal consciousness is an extremely complex category, a system of interacting and mutually coordinated elements aimed at the subjective perception of legal reality and its active influence on it. Among the structural elements of legal consciousness, it is possible to distinguish legal knowledge, ideas, feelings, emotions and ideas about law. The complex interaction of these elements in the human mind allows individuals to form a positive attitude towards law and, as a result, to implement the rule of law. However, despite the legal component of legal consciousness, to form a holistic idea of legal consciousness, it is not enough to study it exclusively within the framework of the doctrine of law. In turn, it is possible to reveal the content of this category only by applying an interdisciplinary approach. Therefore, the analysis of existing achievements in philosophy, psychological science and sociology will provide an expanded understanding of the value of legal consciousness and mechanisms of psychological influence on individuals to increase legal consciousness.*

Keywords: *law, legal consciousness, legal reality, society, civil society, legal state, philosophy, legal psychology, sociology, rule of law, legal regulation.*

Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The author declares no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.